

มิลินทปัญหา

นมัสการ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธะพระองค์นั้น.
อารัมภคาถา

พระเจ้าแผ่นดินในสาครราชธานี อันทรงพระนามว่ามิลินท์ ได้เสด็จไป
หาพระนาคเสน, เหมือนน้ำในคงคาไหลไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้น. ครั้นพระองค์
เสด็จถึงแล้วได้ตรัสถามปัญหาอันละเอียด ในเหตุที่ควรและไม่ควรเป็นอัน
มาก กะพระนาคเสน ซึ่งเป็นผู้กล่าวแก้ไพบเราะ มีปัญญาสามารถที่จะบรรเทา
ความหลง ดุจสองคบเพลิงบรรเทามืดเสียฉะนั้น ทั้งคำปุจฉาและวิสัชนาล้วน
อาศัยอรรถอันลึกซึ้ง น่าเป็นที่ฟังใจและให้เกิดสุขแก่โสดยประสาท เป็น
อัครจริยให้ชุมชนโลกชาติของผู้สดับ. ถ้อยคำของพระนาคเสนเถรเจ้าไพบเราะ
โดยอุปมาและนัย หยั่งลงในพระอภิธรรมและพระวินัย ประกอบด้วยพระสูตร.
ขอท่านทั้งหลายจงส่งญาณไปทำอภัยาศัยให้รำเรงยินดี ในกถามรรค
นั้นแล้ว, จงสดับปัญหาซึ่งเป็นเครื่องทำลายเหตุที่ตั้งแห่งความสงสัย อย่าง
ละเอียดนี้เทอญ.

พาหิรกถา

คำที่ได้กล่าวนั้นเป็นอันใด ? ดังได้สดับสืบ ๆ กันมาว่า ยังมีราชธานี
หนึ่งชื่อว่าสาครนคร เป็นที่ประชุมแห่งการค้าขาย, เป็นที่เปิดห่อหีบสินค้า
ต่าง ๆ ออกจำหน่ายของชนชาวโยนก, เป็นภูมิประเทศที่น่าสนุกยินดี, มีแม่น้ำ
และภูเขาประดับให้งดงาม, สมบูรณ์ด้วยสวนไม้มีผล ไม้มีดอก, ป่าละเมาะ
คลองน้ำและสระโบกขรณี, เป็นที่น่าสนุกด้วยแม่น้ำ ภูเขาและป่าไม้ อัน
พระเจ้าสุทนต์บรมราชทรงสร้างไว้เป็นที่ป้องกันหมู่ปัจจามิตรไม่ให้เข้าไป
เบียดเบียนได้; มีป้อมปราการมั่นคงจรดอย่างต่าง ๆ, มีหอรับและประตูอันมั่ง
คั่ง, มีคูลึก, มีกำแพงโบกปูนขาวล้อมรอบพระราชวัง, มีถนนหลวงและสนาม,
ทางสี่แยก สามแยก, จำแนกบันเป็นระยะพอเหมาะดี; มีตลาดเต็มด้วยสิ่งของ
เครื่องใช้อย่างดีหลายอย่างต่าง ๆ ที่ตั้งขาย, มีโรงงานต่าง ๆ อย่างหลายร้อย

หลังประดับให้งดงาม; อร่ามด้วยยอดเรือนหลายแสนหลังดังยอดแห่งเขา
หิมาลัยประดับแล้ว, เกล็ดนกลั่นด้วยพลข้างม้ารถและทหารเดินเท้า, มีหมู่
ชายหญิงที่มีรูปร่างเทียวเดินสลอน, เกล็ดนกลั่นด้วยหมู่คน, มีชนที่เป็น
ชาติกษัตริย์ ชาติพราหมณ์ ชาติแพศย์ ชาติศูทร เป็นอันมากหลายชนิด, มีหมู่
สมณพราหมณ์ต่าง ๆ เพศต่าง ๆ วงศ์เบียดเสียดกัน, เป็นที่อันคนมีวิชา
ความรู้และผู้กล้าหาญ อยู่อาศัยแล้วเป็นอันมาก; สมบูรณ์ด้วยร้านขายผ้า
อย่างต่าง ๆ : มีผ้าที่ทอในเมืองกาสิและผ้าที่ทอในเมืองกุฎุมพรเป็นต้น, หอม
ตลบด้วยกลิ่นหอม ที่ฟุ้งไปจากร้านขายดอกไม้หอมและเครื่องหอมหลาย
อย่างทั้งงดงาม และออกเป็นระยະอันดี; บริบูรณ์ด้วยรัตนะที่คนปรารถนาเป็น
อันมาก, มีหมู่พ่อค้าที่มั่งคั่งซึ่งตั้งห้างขายของในประเทศใหญ่ในทิศนั้น ๆ
เทียวอยู่สลอน, บริบูรณ์ด้วยกหาปณะเงินทองโลหะและเพชรพลอย, เป็นที่อยู่
แห่งแร่ซึ่งเป็นขุมทรัพย์อันสุกใส มีธัญญาหารและเครื่องมือสำหรับที่เป็น
อุปการะให้เกิดทรัพย์สมบัติ เป็นอันมาก, มีคลังและฉางเต็มบริบูรณ์, มีข้าวน้ำ
และซัซชะโภชอาหารของควรถ่มของควรถิมควรถิมมากอย่าง, สมบูรณ์ด้วย
ธัญญาหารดุจกุฎีปีป, (ประกอบด้วยสมบัติเห็นปานนี้) เหมือนเมืองสวรรค์
อันมีนามว่า อาพิกมันทาเทพนคร.

ควรหยุดไว้เพียงเท่านี้ แล้วกล่าวบุรพกรรมของพระเจ้ามิลินท์และพระ
นาคเสนก่อน, ก็เมื่อกล่าวควรแบ่งกล่าวเป็นหกภาค: คือ บุรพกรรมหนึ่ง, มิ
ลินทปัญหาหนึ่ง, ลักษณะปัญหาหนึ่ง, เมณฑกปัญหาหนึ่ง, อนุมาณปัญหาหนึ่ง,
โอบีมมกตาปัญหาหนึ่ง.

ในปัญหาเหล่านั้น: มิลินทปัญหามีสองอย่าง: คือ ลักษณะปัญหาหนึ่ง,
วิมตติเจตนาปัญหาหนึ่ง แม้เมณฑกปัญหาก็มีสองอย่าง: คือ มหาวรรคหนึ่ง,
โยคิกตาปัญหาหนึ่ง

บุรพกรรมของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนนั้น ดังนี้: ดังได้สดับมา
ในอดีตกาล เมื่อครั้งพระศาสนาแห่งพระกัสสปผู้มีพระภาคเจ้ายังเป็นไปอยู่,
ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ได้อาศัยอยู่ในอาวาสใกล้แม่น้ำคงคาแห่งหนึ่ง. ในภิกษุสงฆ์

หมูนั่น ภิกษุที่ถึงพร้อมด้วยวัตรและศีลลุกขึ้นแต่เช้าแล้ว, ถือไม้กวาดไปกวาดลานอาวาสพลาถ ระวังถึงพุทธคุณพลาถ กวาดหยากเยื่อรวมไว้เป็นกองแล้ว; ภิกษุรูปหนึ่งใช้สามเณรรูปหนึ่งว่า "ท่านจงมานำหยากเยื่อนี้ไปทิ้งเสีย." สามเณรรูปนั้นแก่งทำไม่ได้ยินเดินเฉยไปเสีย, แม้ภิกษุนั้นร้องเรียกถึงสองครั้งสามครั้ง ก็แก่งทำไม่ได้ยินเดินเฉยไปเสีย เหมือนอย่างนั้น. ภิกษุนั้นขัดใจว่า "สามเณรผู้นี้ว่ายาก." จึงเอาคันทกราดตีสามเณรนั้น. สามเณรนั้นมีความกลัว, ร้องให้พลาถชนหยากเยื่อไปทิ้งพลาถ, ได้ตั้งความปรารถนาเป็นประณมว่า "ด้วยบุญกรรมที่เราได้กระทำเพราะทิ้งหยากเยื่อนี้ ขอเรามีศักดาเดชานุภาพใหญ่ เหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาตะวันเที่ยง ในสถานที่เราเกิดแล้ว ๆ กว่าจะบรรลुพระนิพพานเกิด." ครั้นทิ้งหยากเยื่อเสร็จแล้ว ไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ, เห็นกระแสคลื่นในแม่น้ำคงคาไหลเชี่ยวเสียงดังดุจสุบ, จึงตั้งความปรารถนาเป็นครั้งที่สองว่า "ขอเรามีปัญญาว่าองไวไม่สิ้นสุดดุจกระแสคลื่นแห่งแม่น้ำคงคานี้ ในสถานที่เราเกิดแล้ว ๆ กว่าจะบรรลुพระนิพพานเกิด."

ฝ่ายพระภิกษุนั้น เก็บกวาดไว้ในศาลาสำหรับเก็บกวาดแล้ว, เมื่อไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ, ได้ฟังความปรารถนาของสามเณรแล้ว, คิดว่า "สามเณรนั้นเราใช้แล้วยังปรารถนาถึงเพียงนี้ก่อน, ถ้าเราตั้งความปรารถนาบ้าง เหตุไฉนความปรารถนานั้นจักไม่สำเร็จแก่เรา;" จึงตั้งความปรารถนาบ้างว่า "ขอเรามีปัญญาไม่สิ้นสุดดุจกระแสคลื่นแห่งแม่น้ำคงคานี้, ขอเราสามารถจะแก้ไขปัญหาที่สามเณรผู้นี้ถามแล้ว ๆ ทุกอย่าง, ในสถานที่เราเกิดแล้ว ๆ กว่าจะบรรลुถึงพระนิพพานเกิด."

ภิกษุและสามเณรสองรูปนั้น ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์สิ้นพุทธันดรหนึ่งแล้ว. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทอดพระเนตรเห็นด้วยพระญาณ, เหมือนได้ทอดพระเนตรเห็นพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระ, ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า "เมื่อเราบรินิพพานล่วงไปได้ห้าร้อยปี ภิกษุสามเณรสองรูปนั้นจักเกิดขึ้นแล้ว, จักจำแนกธรรมวินัยที่เราได้แสดงให้สุขุมละเอียดแล้ว, กระทำให้เป็นศาสนธรรมอันตนสะสางไม่ให้พินเื้อแล้ว ด้วยอำนาจถามปัญหาและประกอบอุปมา."

ในภิกษุสามเณรสองรูปนั้น สามเณรได้มาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์ใน
สาครราชธานี ในชมพูทวีป, เป็นปราชญ์เฉียบแหลม มีพระปัญญาสามารถ,
ทราบเหตุผลทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งที่เป็นอยู่ในบัดนั้น; ในกาล
เป็นที่จะทรงทำราชกิจน้อยใหญ่ ได้ทรงใคร่ครวญโดยรอบคอบ, แล้วจึงได้ทรง
ประกอบราชกิจ ที่จะต้องประกอบ จะต้องจัด จะต้องกระทำ; และได้ทรง
ศึกษาตำหรับวิทยาเป็นอันมาก ถึงสิบเก้าอย่าง: คือไตรเพทคัมภีร์พราหมณ์
วิทยาในกายตัว วิทยานับ วิทยาทำใจให้เป็นสมาธิ พระราชกำหนดกฎหมาย
วิทยาที่รัฐรรวมดาที่แปลกกันแห่งสภาพนั้น ๆ วิทยาทำนายร้ายและดี วิทยา
ดนตรีขับร้อง วิทยาแพทย์ วิทยาศาสตร์ สำหรับพงศาวดาร โหราศาสตร์
วิทยาทำเลห์กล วิทยารู้จักกำหนดเหตุผล วิทยาคิด สำหรับพิชัยสงคราม
ตำราการแพทย์ วิทยาทาลักษณะในกาย และภาษาต่าง ๆ, พอพระเหตุทัยในการ
ตรัสไล่เลียงในลัทธิต่าง ๆ ใคร ๆ จะโต้เถียงได้โดยยาก ใคร ๆ จะชมให้แพ้ได้
โดยยาก ปราภฏเป็นยอดของเหล่าเดียรฉียงเป็นอันมาก. ในชมพูทวีปไม่มีใคร
เสมอด้วยพระเจ้ามิลินท์ ด้วยเรี่ยวแรงกาย ด้วยกำลังความคิด ด้วยความกล้า
หาญ ด้วยปัญญา. พระเจ้ามิลินท์นั้น ทรงมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยราชสมบัติ, มี
พระราชทรัพย์และเครื่องราชูปโภคเป็นอันมากพื้นที่จะนับคณนา, มีพล
พาหนะหาที่สุดมิได้.

วันหนึ่ง พระเจ้ามิลินท์เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนครด้วยพระ
ราชประสงค์จะทอดพระเนตรชบวนจตุรงคินิเสนา อันมีพลพาหนะหาที่สุด
มิได้ ในสนามที่ฝึกซ้อม, โปรดเกล้า ฯ ให้จัดการฝึกซ้อมหมู่เสนาที่ภายนอก
พระนครเสร็จแล้ว, พระองค์พอพระเหตุทัยในการตรัสสังสนทนาด้วยลัทธิ
นั้น ๆ, ทรงนิยมในถ้อยคำของมหาชนที่เจรจกัน ซึ่งอ้างคัมภีร์โลกายต
ศาสตร์และวิถันทศาสตร์, ทอดพระเนตรดวงอาทิตย์แล้ว, ตรัสแก่หมู่มาตย์
ว่า "วันยังเหลืออยู่มาก, เตี่ยวันนี้ ถ้าเรากลับเข้าเมืองจะไปทำอะไร; มีใครที่เป็น
บัณฑิตจะเป็นสมณะก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็น
คณาจารย์ แม้ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์ผู้รู้ชอบเอง ที่อาจสังสนทนากับ
เราบรรเทาความสงสัยเสียได้บ้างหรือ ?" เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามอย่างนี้

แล้ว, โยนกอมมาตย์ห้าร้อยได้กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหाराชเจ้า, มี
ศาสดาอยู่หกท่าน: คือ ปุรณกัสสป, มกฺขลโคศาล, นิครนถนาฏบุตร, สัตฺยชัย
เวฬุภิสฺสบุตร, อชิตเกสภัมพล, ปุกุภจายณะ, ได้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็น
คณาจารย์ เป็นคนมีชื่อเสียงปรากฏ มีเกียรติยศว่าเป็นคิตถกร คือ ผู้สอนลัทธิ
แก่ประชุมชน; คนเป็นอันมากนับถือว่ามีลัทธิอันดี. ขอพระองค์เสด็จพระราช
ดำเนินไปสู่สำนักของท่านทั้งหกนั้นแล้วตรัสถามปัญหาบรรเทาทั้งขา
เสียเถิด."

ครั้นพระองค์ได้ทรงสดับอย่างนี้แล้ว จึงพร้อมด้วยโยนกอมมาตย์ห้าร้อย
ห้อมล้อมเป็นราชบริวาร ทรงรถพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินไปยังสำนัก
ปุรณกัสสป, ทรงปฏิสันถารปราศรัยกับปุรณกัสสปพอให้เกิดความยินดีแล้ว,
ประทับ ณ สถานที่ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ตรัสถามว่า "ท่านกัสสป, อะไรรักษาโลก
อยู่?"

ปุรณกัสสปทูลตอบว่า "แผ่นดินแล, มหाराชเจ้า, รักษาโลกอยู่."
พระเจ้ามิลินท์จึงทรงข้อนถามว่า "ถ้าแผ่นดินรักษาโลกอยู่, เหตุไฉน สัตว์ที่ไป
สู่อเวจिनรกจึงล่วงแผ่นดินไปแล้ว?" เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามอย่างนี้แล้ว;
ปุรณกัสสปไม่อาจฟันค้ำนั้นและไม่อาจคั้นค้ำนั้น, นั่งก้มหน้านั่งหงอยเหงา
อยู่.

ลำดับนั้น จึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังสำนักมกฺขลโคศาลแล้ว, ตรัส
ถามว่า "ท่านโคศาล, กุศลกรรมและอกุศลกรรมมีหรือ, ผลวิบากแห่งกรรมที่
สัตว์ทำดีแล้วและทำชั่วแล้วมีหรือ?"

มกฺขลโคศาลทูลตอบว่า "ไม่มี, มหाराชเจ้า. ชนเหล่าใดเคยเป็น
กษัตริย์อยู่ในโลกนี้, ชนเหล่านั้นแม้ไปสู่ปรโลกแล้วก็จักเป็นกษัตริย์อีกเทียว;
ชนเหล่าใดเคยเป็นพราหมณ์, เป็นแพศย์, เป็นศูทร, เป็นจัณฑาล, เป็นปุกุ
สะ, อยู่ในโลกนี้, ชนเหล่านั้นแม้ไปสู่ปรโลกแล้วก็จักเป็นเหมือนเช่นนั้นอีก: จะ
ต้องการอะไรด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรม."

พระเจ้ามิลินท์ทรงย้อนถามว่า "ถ้าใครเคยเป็นอะไรในโลกนี้ แม้ไป
สู่ปรโลกแล้วก็จักเป็นเหมือนเช่นนั้นอีก, ไม่มีกิจที่จะต้องทำด้วยกุศลกรรม
และอกุศลกรรม; ถ้าอย่างนั้น ชนเหล่าใดเป็นคนมีมือชาดกดี มีเท้าชาดกดี มี
หูและจมูกชาดกดี ในโลกนี้, ชนเหล่านั้นแม้ไปปรโลกแล้วก็จักต้องเป็นเหมือน
เช่นนั้นอีกนะซี ?" เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามอย่างนี้แล้ว มักขลิโคศาลก็นั่ง
อึ้ง.

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงพระราชดำริว่า "ชมพูทวีปนี้ว่างเปล่าทีเดียว
หนอ, ไม่มีสมณะพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งสามารถจะเจรจากับเรา บรรเทา
ความสงสัยเสียได้" คืบวันหนึ่ง ตรัสถามอมาตย์ทั้งหลายว่า "คืบวันนี้เดือน
หงายนำสหายนัก, เราจะไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดดีหนอ เพื่อจะได้ถาม
ปัญหา ? ใครหนอสามารถจะเจรจากับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้ ?" เมื่อ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้แล้วอมาตย์ทั้งหลายได้ยื่นมือแลดูพระพักตร์อยู่.
สมัยนั้น สาครราชธานีได้ว่างเปล่าจากสมณะพราหมณ์ และคฤหบดี
ที่เป็นปราชญ์ถึงสิบสองปี เพราะพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงสดับว่าในที่ใดมีสมณะ
พราหมณ์หรือคฤหบดีที่เป็นปราชญ์, ก็เสด็จพระราชดำเนินไป, ตรัสถามปัญหา
กับหมู่ปราชญ์ในที่นั้น; หมู่ปราชญ์ทั้งปวงนั้นไม่สามารถจะวิสัชนาปัญหา
ถวายให้ทรงยินดีได้, ต่างคนก็หลีกหนีไปในที่ใดที่หนึ่ง, ผู้ที่ไม่หลีกไปสู่ทิศอื่น
ต่างคนก็อยู่ ๆ. ส่วนภิกษุทั้งหลายไปสู่ประเทศหิมพานต์เสียโดยมาก.

สมัยนั้น พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ (?) อาศัยอยู่ที่พื้นถ้ำรักชิตคุหา ณ
เขาหิมพานต์. ในกาลนั้น พระอัสสสุคตเถระเจ้าได้สดับพระวาจาแห่งพระเจ้า
มิลินท์ด้วยทิพยโสต (คือ หูที่ได้ยินเสียงไกลได้ดุจหูเทวดา) แล้ว, จึงนำให้
ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน ณ ยอดเขายัคันธรแล้ว, ถามภิกษุทั้งหลายว่า "อาวุโส, มี
ภิกษุองค์ใดสามารถจะสังสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ นำความสงสัยของเธอ
เสียได้บ้างหรือไม่ ?" เมื่อพระเถระเจ้ากล่าวถามอย่างนี้แล้ว พระอรหันต์เจ้า
ร้อยโกฏินั้นก็พากันนิ่งอยู่. พระเถระเจ้าถามอย่างนั้นถึงสองครั้ง สามครั้ง ต่าง
องค์ก็นิ่งเสียเหมือนอย่างนั้น.

พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า "อาวุโส, ในดาวดั่งสหภาพพิมานชื่อเกตุมดีมีอยู่
ข้างปราจีนทิศ (ตะวันออก) แห่งไพชยนต์ปราสาท, เทพบุตรชื่อมหาเสนได้
อาศัยอยู่ในทิพยพิมานนั้น, เธอสามารถจะส่งสนทนากับพระเจ้ามิลินท์นำ
ความสงสัยของเธอเสียได้."

ลำดับนั้น พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏินั้น จึงหายพระองค์จากเขายุดันธร
ไปปรากฏขึ้นในดาวดั่งสหภาพ.

ท้าวศักรินทร์เทวราช ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุทั้งหลายนั้นมาอยู่แต่
ไกล, จึงเสด็จเข้าไปใกล้, ทรงถวายอภิวัตพระอัสสคุดตเถระเจ้าแล้ว, ประทับ
ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เป็นการแสดงความเคารพแล้ว, ตรัสถามว่า "พระ
ภิกษุสงฆ์พากันมาถึงที่นี่เป็นหมู่ใหญ่, ข้าพเจ้าได้ถวายตัวเป็นอารามิกบุรุษ
(คนกระทำกิจธุระในพระอาราม) ของพระภิกษุสงฆ์ไว้แล้ว, ท่านจะประสงค์
ให้ข้าพเจ้ากระทำกิจอะไรหรือ?"

พระเถระเจ้าจึงถวายพระพรว่า "ดูก่อนมหาราชา, ในชมพูทวีปมีพระเจ้า
แผ่นดินในสาครราชธานีพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์, เป็นคน
ช่างตรัสซักถามด้วยข้อความในลัทธินั้น ๆ, อันใคร ๆ จะโต้ตอบครอบงำให้
ซำมะได้โดยยาก; เขากล่าวยกว่าเป็นยอดของเดิยรติย์เจ้าลัทธิเป็นอันมาก.
เธอเสด็จเข้าไปหาภิกษุสงฆ์แล้ว, ตรัสถามปัญหาด้วยวาทะปรรภาทิมูลี
นั้น ๆ, เบียดเบียนภิกษุสงฆ์ให้ลำบาก."

ท้าวศักรินทร์เทวราช ตรัสบอกพระเถระเจ้าว่า "ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า,
พระเจ้ามิลินท์นั้นจุดไปเกิดในมนุษยโลกจากที่นี่เอง. เทพบุตรชื่อมหาเสนซึ่ง
อยู่ในพิมานชื่อเกตุมดีนั้นแน่ สามารถจะส่งสนทนากับพระเจ้ามิลินท์นั้น นำ
ความสงสัยของเธอเสียได้. เราจึงมาพากันไปอ้อนวอนขอให้เธอไปเกิดใน
มนุษยโลกเกิด." ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว, เสด็จตามพระภิกษุสงฆ์ไปถึงเกตุมดี
พิมานแล้ว, ทรงสวมกอดมหาเสนเทพบุตรแล้ว, ตรัสว่า "แน่ะเจ้าผู้บริบูรณ์,
พระภิกษุสงฆ์ท่านอ้อนวอนขอให้เจ้าลงไปเกิดในมนุษยโลก."

มหาเสณเทพบุตรทูลว่า "ข้าพระองค์ไม่พอใจมนุษย์โลกที่มีภาระงาน
มากนัก, มนุษย์โลกนั้นเข้มงวดนัก. ข้าพระองค์จะเกิดสืบ ๆ ไปในเทวโลกนี้
เท่านั้น กว่าจะปรินิพพาน."

ท้าวศกัณทรเทวราชตรัสอ่อนวอนถึงสองครั้ง สามครั้ง; เธอก็มิได้ทูล
รับเหมือนดังนั้น.

พระอัสสสุตตเถระเจ้าจึงกล่าวกะมหาเสณเทพบุตรว่า "ดูก่อนท่านผู้
นิรทุกข์, เราทั้งหลายได้เลือกตรวจดูตลอดทั่วมนุษย์โลก ทั้งเทวโลก; นอกจาก
ท่านแล้วไม่เห็นใครอื่น ที่สามารถจะทำลายล้างทิฏฐิของพระเจ้ามิลินท์แล้ว
ยกย่องพระศาสนาไว้ได้. ภิกษุสงฆ์จึงได้อ่อนวอนท่าน. ขอท่านผู้สัตบุรุษ จง
ยอมไปเกิดในมนุษย์โลกแล้ว, ยกย่องพระศาสนาของพระศพลเจ้าไว้เถิด."
เมื่อพระเถระเจ้ากล่าวอ่อนวอนอย่างนี้แล้ว; มหาเสณเทพบุตรทราบว่าเขาผู้
เดียวเท่านั้น จักสามารถทำลายล้างทิฏฐิของพระเจ้ามิลินท์แล้ว, ยกย่อง

พระศาสนาไว้ได้; จึงมีใจยินดีขึ้นบาน, ได้ถวายปฏิญาณรับว่าจะลงไปเกิดใน
มนุษย์โลก.

ครั้นภิกษุทั้งหลายนั้น จัดกิจที่จะต้องทำนั้นในเทวโลกเสร็จแล้ว, จึง
อันตรธานจากดาวดึงส์พิภพ มาปรากฏ ณ พื้นถ้ำรักชิตคูหาที่เขาหิมพานต์
แล้ว; พระอัสสสุตตเถระเจ้าจึงถามพระภิกษุสงฆ์ว่า "อาวุโส, ในภิกษุสงฆ์หมู่
นี้มีภิกษุองค์ใดไม่ได้มาประชุมบ้าง."

ภิกษุองค์หนึ่งเรียนพระเถระเจ้าว่า "ภิกษุที่ไม่ได้มาประชุมมีอยู่ คือ พระ
โรณะผู้มีอายุไปสู่เขาหิมพานต์ เข้านิโรธสมาบัติได้เจ็ดวันเข้าวันนี้แล้ว. ขอ
พระเถระเจ้าจงใช้ทูตไปเรียกเธอมาเถิด."

ขณะนั้นพระโรหณะผู้มีอายุออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว, ทราบว่าพระสงฆ์ให้หาท่าน, จึงอันตรายจากเขาหิมพานต์, มาปรากฏข้างหน้าแห่งพระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ ณ พื้นถ้ำรักขิตคูหา.

พระอัสสกุตเตรเจ้าจึงมีวาจาถามว่า "ดูก่อนโรหณะผู้มีอายุ, เหตุไฉนเมื่อพระพุทธศาสนาทรุดโทรมลงถึงเพียงนี้, ท่านจึงไม่ช่วยดูแลกิจที่สงฆ์จะต้องทำ?"

ท่านเรียนตอบว่า "ข้าแต่พระเถระเจ้า, ชื่อนั้นเป็นเพราะข้าพเจ้าไม่ได้มณสิการทำในใจ."

จึงพระเถระเจ้าปรับโทษว่า "ถ้าอย่างนั้น ท่านจงทำทัณฑกรรมปรับโทษเสียเถิด."

ท่านเรียนถามว่า "ข้าแต่พระเถระเจ้า ข้าพเจ้าจะต้องทำทัณฑกรรมอะไร?"

พระเถระเจ้าจึงบังคับว่า "มีบ้านพราหมณ์อยู่ข้างเขาหิมพานต์แห่งหนึ่ง ชื่อชังคลคาม. มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อโสณุตตระอาศัยอยู่ในบ้านนั้น. บุตรของโสณุตตระพราหมณ์นั้น จักเกิดขึ้นคนหนึ่ง คือ ทารกชื่อนาคเสน. ท่านจงไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้น ให้ครบเจ็ดปีกับสิบเดือนแล้ว, จงนำเอาทารกชื่อนาคเสนนั้นมาบวช. เมื่อนาคเสนนั้นบวชแล้ว ท่านจงพ้นจากทัณฑกรรม." พระโรหณะผู้มีอายุก็รับคำของพระเถระเจ้าแล้ว.

ฝ่ายมหาเสนเทพบุตร ได้จุติจากเทวโลก, ถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งภริยาของโสณุตตระพราหมณ์. ขณะถือปฏิสนธินี้ได้มีอัศจรรย์ปรากฏสามประการ: คือเครื่องอาวุธทั้งหลายส่องแสงโพล่งขึ้นประการหนึ่ง, ข้าวกล้าที่ยังไม่ออกรวงก็ออกรวงสุกประการหนึ่ง, มหาเมฆบันดาลเมฆให้ฝนทำใหญ่ตกลงมาประการหนึ่ง.

ฝ่ายพระโรหณะผู้มีอายุ จำเดิมแต่มหาเสนเทพบุตรถือปฏิสนธิมาได้เข้าไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้นมิได้ขาด ถึงเจ็ดปีกับสิบเดือน, ก็ไม่ได้ข้าวสวย แม้สักท่อนหนึ่ง, ไม่ได้ข้าวต้มแม้สักกระบวยหนึ่ง, ไม่ได้รับใครไหว้ใครประณมมือหรือแสดงอาการเคารพอย่างอื่น แม้สักวันเดียว; กลับได้แต่คำด่าว่าเสียดสี ไม่มีใครที่จะกล่าวโดยดี แม้แต่เพียงว่าโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า ดังนี้ในวันหนึ่ง. วันนั้นโสณุตตรพราหมณ์กลับมาจากที่ทำงานภายนอกบ้าน, พบพระเถรเจ้าเดินสวนทางมาจึงถามว่า "บรพชิต, วันนี้ท่านได้ไปเรือนของเราแล้วหรือ?"

ท่านตอบว่า "เออ พราหมณ์, วันนี้เราไปได้ไปเรือนของท่านแล้ว."

พราหมณ์ถามว่า "ท่านได้อะไร ๆ บ้างหรือเปล่า?"-

ท่านตอบว่า "เออ พราหมณ์, วันนี้เราได้อะไร."

พราหมณ์ได้ยินท่านบอกว่าได้อะไร, สำคัญว่าท่านได้อะไรไปจากเรือนของตน, มีความเสียใจ, กลับไปถึงเรือนถามว่า "วันนี้เจ้าได้อะไร ๆ แก่บรพชิตนั้นหรือ?"

คนในเรือนตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่ได้ให้อะไรเลย." ครั้นวันรุ่งขึ้นพราหมณ์นั่งคอยอยู่ที่ประตูเรือน ด้วยหวังจะยกโทษพระเถรเจ้าด้วยมุสาวาท, พอเห็นพระเถรเจ้าไปถึง, จึงกล่าวท้วงว่า "เมื่อวานนี้ท่านไม่ได้อะไรในเรือนของเราสักหน่อย พุดได้ว่าตัวได้. การพุดมุสาควรแก่ท่านหรือ?"

พระเถรเจ้าตอบว่า "ดูก่อนพราหมณ์ เราไม่ได้แม้แต่เพียงคำว่า 'โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า' ดังนี้ ในเรือนของท่านถึงเจ็ดปีกับสิบเดือนแล้ว ฟังได้คำเช่นนั้นเมื่อวานนี้เอง; เช่นนี้ เราจึงได้บอกแก่ท่านว่าเราได้อะไร ด้วยหมายเอาการกล่าวปราศรัยด้วยวาจา."

พราหมณ์นึกว่า "บรพชิตพวกนี้ได้รับแต่เพียงการกล่าวปราศรัยด้วยวาจา ยังพุดสรรเสริญในท่ามกลางประชาชนว่าตนได้รับ, ถ้าได้ของเคี้ยวของ

กินอะไร ๆ อย่างอื่นอีกแล้ว, เหตุไฉนจะไม่พูดสรรเสริญ?" จึงมีความเลื่อมใส
สั่งคนให้แบ่งข้าวที่จัดไว้เพื่อตัว ถวายพระเถระเจ้าทรพีหนึ่ง ทั้งกับข้าวพอสมควร
ควรรกันแล้ว, ได้พูดว่า "ท่านจักได้อาหารนี้เสมอเป็นนิตย์ จำเดิมแต่วันรุ่งขึ้น."
เมื่อพระเถระเจ้าไปถึง; พราหมณ์ได้เห็นอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อยของท่าน
เข้า, ก็ยิ่งเลื่อมใสมากขึ้น, จึงอาราธนาพระเถระเจ้าให้ทำภักตกิจในเรือนของตน
เป็นนิตย์. พระเถระเจ้ารับอาราธนาด้วยดุชนิภาพ (นั่งอยู่) แล้ว; ตั้งแต่นั้นมา
ทำภักตกิจเสร็จแล้ว, เมื่อจะไป, ได้กล่าวพระพุทธรูปจะน้อยหนึ่ง ๆ แล้ว
จึงไปเสมอทุกวัน ๆ.

ฝ่ายนางพราหมณี ครั้นล่องสืบเดือนคลอดบุตรชายคนหนึ่ง ชื่อนาค
เสน. นาคเสนนั้นเติบโตใหญ่ขึ้นโดยลำดับกาล จนมีอายุได้เจ็ดขวบ; บิดาจึง
กล่าวกะเขาว่า "พ่อนาคเสน, บัดนี้เจ้าควรจะไปเรียนวิทยาในตระกูลพราหมณ์นี้
แล้ว."

นาคเสนถามว่า "วิทยาอะไรพ่อ ชื่อว่าวิทยาในตระกูลพราหมณ์นี้?"
บิดาบอกว่า "ไตรเพทแล, พ่อนาคเสน, ชื่อว่าวิทยา; ศิลปศาสตร์ที่
เหลือจากนั้น ชื่อว่าศิลปศาสตร์." นาคเสนก็รับว่าจะเรียน. โสณุตตรพราหมณ์
จึงให้ทรัพย์พันกษาปณ์แก่พราหมณ์ผู้จะเป็นครู เป็นส่วนสำหรับบูชาครูแล้ว,
ให้ตั้งเตียงสองตัวให้ชิดกัน ในห้องภายในปราสาทแห่งหนึ่งแล้ว กำชับสั่ง
พราหมณ์ผู้เป็นครูว่า "ขอท่านจงให้เด็กผู้นี้ท่องมนต์เถิด"

พราหมณ์ผู้เป็นครูพูดว่า "ถ้าอย่างนั้น พ่อหนูเรียนมนต์เถิด;" ดังนี้แล้ว,
ก็สาธยายขึ้น. นาคเสนว่าตามครั้งเดียว, ไตรเพทก็ขึ้นใจขึ้นปากกำหนดจำได้
แม่นยำ, ทำในใจตรึกตรองได้ดีโดยคล่องแคล่ว, เกิดปัญญาดูดวงตาเห็นใน
ไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิคัณธุศาสตร์และ' คัมภีร์เกฏฐศาสตร์ พร้อมทั้ง
อักษรประเภท พร้อมทั้งคัมภีร์อิติहाสศาสตร์ครบทั้งห้าอย่าง, ว่าขึ้นอย่างหนึ่ง
แล้วก็เข้าใจความแห่งพากย์นั้น ๆ พร้อมทั้งไวยากรณ์. ชำนิชำนาญในคัมภีร์
โลกายตศาสตร์ และมหาปริสลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ ครบทุกอย่างแล้ว, จึง
ถามบิดาว่า "พ่อ, ในตระกูลพราหมณ์นี้ ยังมีข้อที่จะต้องศึกษายิ่งกว่านี้อีก

หรือมีแต่เพียงเท่านั้น." เมื่อบิดาบอกว่า "ข้อที่จะต้องศึกษายิ่งกว่านี้อีกไม่มี แล้ว ข้อที่ต้องศึกษานั้นมีเพียงเท่านั้น," แล้วจึงสอบถามรู้ต่ออาจารย์เสร็จแล้ว, กลับลงมาจากปราสาท, อันวาทนาคือกukulที่ได้เคยอบรมมาแต่ปางก่อน เข้าเตือนใจบัณฑิตให้เลิกเข้าไปอยู่ ณ ที่สังกัดแล้ว, พิจารณาดูเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุดแห่งศิลปศาสตร์ของตน, ไม่แลเห็นแก่นสารในเบื้องต้น ในท่ามกลางหรือในที่สุดนั้น แม้สักหน่อยหนึ่งแล้ว, จึงมีความเดือดร้อนเสียใจว่า "ไตรเพทเหล่านี้ไปล่าจากประโยชน์เกี่ยวหนอ, ไตรเพทเหล่านี้เป็นแต่ของ จะต้องท่องเพื่อเปล่า ๆ เกี่ยวหนอไม่มีแก่นสาร หาแก่นสารมิได้เลย."

ในสมัยนั้น พระโรหณะผู้มีอายุนั่งอยู่ที่วัดตนิยเสนาสน์ ทราบปริวิตกแห่งจิตของนาคเสนด้วยวารจิตของตนแล้ว, ครองผ้าตามสมณวัตรแล้ว, ถือบาตรจีวรอันตรธานจากวัดตนิยเสนาสน์, มาปรากฏที่หน้าบ้านกชังคลคาม.

นาคเสนยืนอยู่ที่ซุ้มประตูแลเห็นพระเถรเจ้ามาอยู่แต่ไกล, ก็มีใจยินดีว่า เรียบเรียงปิติโสมนัส, ดำรงว่า "บางที่บรรพชิตรูปนี้จะรู้วิทยาที่เป็นแก่นสารบ้างกระมัง," จึงเข้าไปใกล้แล้ว, ถามว่า "ท่านผู้นิรทุกข์, ท่านเป็นอะไร จึงโงนศิระและนุ่งห่มผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดเช่นนั้น ?"

ร. "เราเป็นบรรพชิต."

น. "ท่านเป็นบรรพชิต. ด้วยเหตุอย่างไร ?"

น. "เราเว้นจากกิจการบ้านเรือน เพื่อจะละมลทินที่ลามกเสียแล้ว, เราจึงชื่อว่าเป็นบรรพชิต."

น. "เหตุไฉน ผมของท่านจึงไม่เหมือนของเขาคือแล้ว ?"

ร. "เราเห็นเหตุเครื่องกังวลสืบทอดอย่าง เราจึงโงนเสีย. เหตุเครื่องกังวลสืบทอดอย่างนั้น คือ กังวลด้วยต้องหาเครื่องประดับหนึ่ง กังวลด้วยต้องแต่งหนึ่ง, กังวลด้วยต้องทาน้ำมันหนึ่ง, กังวลด้วยต้องสระหนึ่ง, กังวลด้วยต้องประดับดอกไม้หนึ่ง, กังวลด้วยต้องทาของหอมหนึ่ง, กังวลด้วยต้องอบกลิ่นหนึ่ง, กังวลด้วยต้องหาสมอ (สำหรับสระ) หนึ่ง, กังวลด้วยต้องหามะขามป้อม (สำหรับสระ) หนึ่ง, กังวลด้วยจับเขมาหนึ่ง, กังวลด้วยต้องเกล้าหนึ่ง, กังวลด้วยต้องหวีหนึ่ง, กังวลด้วยต้องตัดหนึ่ง, กังวลด้วยต้องสางหนึ่ง, กังวลด้วย

ต้องหาหาหนึ่ง, และเมื่อผมร่วงโกรน เจ้าของยอมเสียตายหนึ่ง: รวมเป็นเหตุ
เครื่องกังวลสิบหกอย่าง. คนที่กังวลอยู่ในเหตุสิบหกอย่างนี้ ย่อมทำศิลปที่
สุขุมยิ่งนักให้ฉิบหายเสียทั้งหมด."

น. "เหตุไฉน ฝ้านุ่งผ้าห่มของท่าน จึงไม่เหมือนของเขาคือแล้ว ?"

ร. "ผ้าที่กิเลสกำบังอาศัย เป็นที่ใคร่ของคน เป็นเครื่องหมายเพศ
คฤหัสถ์; ภัยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งจะเกิดขึ้นเพราะผ้า, ภัยนั้นมิได้มีแก่
ผู้ที่นุ่งห่มผ้ายอมด้วยน้ำฝน; เหตุนั้น ฝ้านุ่งห่มของเราจึงไม่เหมือนของเข
าคือ."

น. "ท่านรู้ศิลปศาสตร์อยู่บ้างหรือ ?"-

ร. "เออ เรารู้, แม้มนต์ที่สูงสุดในโลกเราก็รู้."

น. "ท่านจะให้มนต์นั้นแก่ข้าพเจ้าได้หรือ ?"

ร. "เออ เราจะให้ได้."

น. "ถ้าอย่างนั้น ท่านให้เถิด."

ร. "เวลานี้ยังไม่เป็นกาล เพราะเรายังกำลังเที่ยววิณฑนาตอยู่."

ลำดับนั้น นาคเสนรับบาตรจากหัตถ์พระเถระเจ้าแล้ว, นิมนต์ให้เข้าไป
ในเรือนแล้ว, อังคาสด้วยซัสสะโภชานาหารอันประณีต ด้วยมือของตนจนอิ่ม
แล้ว, พุดเตือนว่า "เวลานี้ท่านให้มนต์นั้นเถิด."

พระเถระเจ้าตอบว่า "ท่านจะขอให้มารดาบิดาอนุญาตแล้ว ถือเพศ
บรรพชิตที่เราถืออยู่นี้ เป็นคนไม่มีกังวลได้เมื่อใด, เราจะให้แก่ท่านเมื่อนั้น."

นาคเสนจึงไปหามารดาบิดาบอกว่า "บรรพชิตรูปนี้พุดอยู่ว่า 'รู้มนต์ที่
สูงสุดในโลก' ก็แต่ไม่ยอมให้แก่ผู้ที่ไม่ได้บวชในสำนักของตน ฉะนั้นจะขอบวช
เรียนมนต์นั้นในสำนักของบรรพชิตผู้นี้."

มารดาบิดาสสำคัญใจว่า ลูกของตนบวชเรียนมนต์นั้นแล้ว จักกลับมา
จึงอนุญาตว่า "เรียนเถิดลูก." ครั้นมารดาบิดาอนุญาตให้นาคเสนบวชแล้ว
พระโรหณะผู้มีอายุก็พานาคเสนไปสู่วัดตนิยเสนาสน์และวิฆัมภวัตถุเสนาสน์

แล้ว พักอยู่ที่วิฆัมภวัตถุเสนาสน์วาทรีหนึ่งแล้วไปสู่พื้นถ้ำรักขิตคูหา
แล้ว บวชนาคเสนในท่ามกลางพระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ ณ ที่นั้น.

พอบวชแล้วสามเณรนาคเสนก็เตือนพระเถรเจ้าว่า "ข้าพเจ้าได้ถือเพศ
ของท่านแล้ว, ขอท่านให้มนต์นั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด."

พระเถรเจ้าตรองว่า "เราจะแนะนำนาคเสนในอะไรก่อนดีหนอ จะแนะนำใน
พระสูตรต้นปิฎกก่อนดี หรือจะแนะนำในพระอภิธรรมปิฎกก่อนดี," ครั้นตรองอยู่
อย่างนี้ ได้สันนิษฐานลงว่า "นาคเสนผู้นี้ มีปัญญาสามารถจะเรียนพระ
อภิธรรมปิฎกได้โดยง่าย," จึงได้แนะนำให้เรียนพระอภิธรรมปิฎกก่อน.

สามเณรนาคเสนสาธยายคนเดียว ก็จำพระอภิธรรมปิฎกได้คล่องทั้ง
หมดแล้ว จึงบอกพระเถรเจ้าว่า "ขอท่านหยุดอย่าสวดต่อไปเลย; ข้าพเจ้าจัก
สาธยายแต่เพียงเท่านี้ก่อน." แล้วเข้าไปหาพระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิแล้ว กล่าว
ว่า "ข้าพเจ้าจะสวดพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดถวายโดยพิสดาร."

พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏินั้นตอบว่า "ดีละ นาคเสน ท่านสวดเถิด."

สามเณรนาคเสนก็สวดพระธรรมเจดีย์คัมภีร์นั้นโดยพิสดาร ถึงเจ็ด
เดือนจึงจบ มหาปฐพีบันลือเสียงลั่น, เทวดาถวายสาธุการ, มหาพรหมตบ
พระหัตถ์, เทพเจ้าทั้งหลายบันดาลจรรณัจฉันท์และดอกมัทณฑาทวารพอันเป็น
ของทิพย์ให้ตกลง ดุจด่าฝนแล้ว. ครั้นสามเณรนาคเสนมีอายุได้ยี่สิบปี
บริบูรณ์แล้ว. พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ ก็ประชุมกันที่พื้นถ้ำรักขิตคูหา ให้
สามเณรนาคเสนอุปสมบทเป็นพระภิกษุ, ครั้นรุ่งเช้าพระนาคเสนเข้าไป
บิณฑบาตในบ้านกับพระอุปัชฌาย์ดำริแต่ในจิตว่า "พระอุปัชฌาย์ของเรา
เป็นคนไม่รู้จักอะไรหนอ, พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนเขลาหนอ, เพราะ
ท่านสอนให้เราศึกษาพระอภิธรรมปิฎกก่อนกว่าพระพุทธรวณะอื่น ๆ.

พระโรหณะผู้มีอายุผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ได้ทราบความดำริในจิตของ
พระนาคเสนแล้ว กล่าวว่ "นาคเสน ท่านดำริไม่สมควร, ความดำริเช่นนี้สม

ควรแก่ท่านก็หาไม่ได้."

พระนาคเสนนึกในใจว่า "น่าอัศจรรย์หนอ ! พระอุปัชฌาย์ของท่านมาทราบความดำริในจิตของเรา ด้วยวาระจิตของท่าน, พระอุปัชฌาย์ของเรา ท่านมีปัญญาแท้ ๆ, ถ้าอย่างไร เราจะขอขมาให้ท่านอดโทษเสีย." ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงขอขมาโทษว่า "ขอท่านจงอดโทษให้แก่ข้าพเจ้า ต่อไปข้าพเจ้าจักไม่คิดเช่นนั้นอีก."

พระเถระเจ้าตอบว่า "เราไม่ยอมอดโทษด้วยเพียงแต่สักว่าขอขมาเท่านั้น. ก็แต่ว่ามีราชธานีหนึ่ง ชื่อว่าสาคลนคร, พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองราชสมบัติในราชธานีนั้น ทรงพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์, เสด็จโปรดตรัสถามปัญหาปารภทิกงุฬุสัทธิต่าง ๆ ทำพระภิกษุสงฆ์ได้รับความลำบาก ในการที่จะกล่าวแก้ปัญหา ซึ่งเธอตรัสถาม, ถ้าว่าท่านจะไปทรมานเธอให้เลื่อมใสได้แล้ว เราจึงจะยอมอดโทษให้."

พระนาคเสนเรียนตอบว่า "อย่าว่าแต่พระเจ้ามิลินท์องค์เดียวเลย, ให้พระเจ้าแผ่นดินในชมพูทวีปทั้งหมด มาถามปัญหาข้าพเจ้า ๆ จะแก้ปัญหานั้น ทำลายล้างเสียให้หมด, ขอท่านอดโทษให้แก่ข้าพเจ้าเถิด" เมื่อพระเถระเจ้ายังไม่ยอมอดให้ จึงเรียนถามว่า "ถ้าอย่างนั้นในไตรมาสนี้ ข้าพเจ้าจะไปอยู่ในสำนักของใครเล่า ?"

พระเถระเจ้าตอบว่า "พระอัสสคตเถระผู้มีอายุ ท่านอยู่ที่วัดตนิยเสนาสน์, ท่านจงไปหาท่านแล้ว กราบเรียนตามคำของเราว่า "พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าให้มาทราบทั่วท่าน และเรียนถามว่า "ท่านไม่มีอาพาธเจ็บไข้ ยังมีกำลังลูกคล่องแคล่วอยู่ผาสุกหรือ, และส่งข้าพเจ้ามาด้วยปรารถนาจะให้อยู่ในสำนักของท่าน สิ้นไตรมาสนี้; และเมื่อท่านจะถามว่า "พระอุปัชฌาย์ของท่านชื่อไร" ดังนี้แล้ว, ก็เรียนท่านว่า "พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าชื่อโรหณเถระ," และเมื่อท่านจะถามว่า "เราชื่อไรเล่า" ก็เรียนท่านว่า "พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าทราบชื่อของท่าน."

พระนาคเสนรับคำของพระเถระเจ้าแล้วกราบลา ทำประทักษิณแล้ว ถือบาตรจีวรหลักจาริกไปโดยลำดับ ถึงวัดตนิยเสนาสน์แล้วเข้าไปหาพระอัสสคุตเถระเจ้า กราบท่านแล้วยืน ณ ที่สมควรแห่งหนึ่งเรียนตามคำซึ่งพระอุปัชฌาย์ของตนสั่งมาทุกประการ.

พระอัสสคุตเถระเจ้าถามว่า "ท่านชื่อไร ?"

น. "ข้าพเจ้าชื่อนาคเสน."

อ. "พระอุปัชฌาย์ของท่านชื่อไร ?"

น. "พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้า ชื่อโรหมณะ."

อ. "เราชื่อไรเล่า ?"

น. "พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าทราบชื่อของท่าน."

อ. "ดีละ นาคเสน ท่านเก็บบาตรจีวรเถิด."

พระนาคเสนเก็บบาตรจีวรไว้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น ได้กวาดบริเวณตั้งน้ำบัววนปากและไม้สีฟันไว้ถวาย.

พระเถระเจ้ากลับกวาดที่ซึ่งพระนาคเสนกวาดแล้วเสียใหม่, เหน้านั้นเสียแล้ว ตักน้ำอื่นมา, หยิบไม้สีฟันนั้นออกเสียแล้ว หยิบไม้สีฟันอันอื่นใช้, ไม่ได้เจรจาปราศรัยแม้สักหน่อยเลย. พระเถระเจ้าทำดังนี้ถึงเจ็ดวัน ต่อถึงวันที่เจ็ดจึงถามอย่างนั้นอีก. พระนาคเสนก็เรียนตอบเหมือนนั้น. ท่านจึงอนุญาตให้อยู่จำพรรษาในที่นั้น.

ในสมัยนั้น มีมหาอุบาสิกคนหนึ่ง ซึ่งได้อุปฐากพระเถระเจ้ามาถึงสามสิบพรรษาแล้ว เมื่อล่วงไตรมาสนั้นแล้ว มาหาพระเถระเจ้าเรียนถามว่า "มีภิกษุอื่นมาจำพรรษาอยู่ในสำนักของท่านบ้างหรือไม่ ?"

ท่านตอบว่า "มีพระนาคเสนองค์หนึ่ง."

มหาอุบาสิกานั้นจึงนิมนต์พระเถระเจ้ากับพระนาคเสนไปฉันที่เรือนในวันรุ่งขึ้น. พระเถระเจ้ารับนิมนต์ด้วยศุภกิริยาแล้ว ครั้นล่วงราตรีนั้นถึงเวลาเช้าแล้ว ท่านครองผ้าตามสมณวัตรแล้ว ถือบาตรจีวรไปกับพระนาคเสนเป็น

ปัจฉิมขณะตามหลังถึงเรือนมหาอุบาสิกานั้นแล้ว นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ถวาย. มหาอุบาสิกานั้นจึงอัญองค์พระเถระเจ้ากับพระนาคเสนด้วยของเคี้ยว ของฉันอันประณีต ด้วยมือของตน. ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระเถระเจ้าสั่งพระนาคเสนว่า "ท่านทำอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกาเกิด." ครั้นสั่งตั้งนั้นแล้ว ลุกจากอาสนะหลีกไป.

ส่วนมหาอุบาสิกานั้นกล่าวขอพระนาคเสนว่า "ตนเป็นคนแก่แล้ว ขอให้พระนาคเสนทำอนุโมทนาแก่ตนด้วยธรรมีกถาที่ลึกสุขุมเกิด" พระนาคเสนก็ทำอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกานั้นด้วยอภิธรรมกถาอันลึกละเอียด แสดงโลกุตตรธรรมปฏิสังยุตด้วยสุญญตานุสัสสนา ขณะนั้น มหาอุบาสิกานั้นได้ธรรมจักขุคือปัญญาที่เห็นธรรมปราศจากธุลีปราศจากมลทินคือกิเลสในที่นั้นนั่นเองว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้นมีความดับเป็นธรรมดา" ดังนี้. แม้พระนาคเสนเอง ทำอนุโมทนาแก่อุบาสิกานั้นแล้ว พิจารณาธรรมที่ตนแสดงอยู่ นั่งเจริญวิปัสสนาอยู่ที่อาสนะนั้นก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล.

เวลานั้น พระอัสสสุตเถระเจ้านั่งที่วิหาร ทราบว่าพระนาคเสนและมหาอุบาสิกา ได้ธรรมจักขุบรรลุโสดาปัตติผลทั้งสองคน จึงให้สาธุการว่า "ดีละ ๆ นาคเสน ท่านยิ่งครุเล่คนเดียว ทำลายกองสังกกายที่ภูริอันใหญ่ได้ถึงสองกอง." แม้เทวดาทั้งหลายก็ได้ถวายสาธุการหลายพันองค์. พระนาคเสนลุกจากอาสนะกลับมาหาพระอัสสสุตเถระเจ้า อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระเถระเจ้าจึงสั่งว่า "ท่านจงไปสู่อำเภอปาฏลิบุตร, เรียนพระพุทธรวณะในสำนักแห่งพระธรรมรักชิตเถระผู้มีอายุ ซึ่งอยู่ในอโศการามเกิด."

น. "เมื่อปาฏลิบุตร แต่ที่นี้ไปไกลก็มากน้อย ?"-

อ. "ไกลร้อยโยชน์."

น. "หนทางไกลนัก, ในกลางทางอาหารก็หาได้ยาก, ข้าพเจ้าจะไปอย่างไรได้ ?"

อ. "ไปเถิดนาคเสน, ในกลางทางท่านจักได้บิณฑบาตข้าวสาลีที่บริสุทธ์และแ่กับเป็นอันมาก."

พระนาคเสนรับคำของพระเถรเจ้าแล้ว กราบลาทำประทักษิณแล้ว ถือบาตรจีวรจาริกไปเมืองปาวกฏลินบุตร.

ในสมัยนั้น เศรษฐีชาวเมืองปาวกฏลินบุตรพร้อมด้วยเกวียนห้าร้อยกำลังเดินทางจะไปเมืองปาวกฏลินบุตรอยู่. ได้เห็นพระนาคเสนเดินทางมาแต่ไกล, จึงสั่งให้กลับเกวียนห้าร้อยนั้นแล้ว ไปหาพระนาคเสนถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักไปข้างไหน?"

พระนาคเสนตอบว่า "จะไปเมืองปาวกฏลินบุตร."

เศรษฐีชวนว่า "ดีละ ข้าพเจ้าก็จะไปเมืองปาวกฏลินบุตร เหมือนกัน, พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงไปกับข้าพเจ้าเถิด จะได้ไปเป็นสุข" ดังนี้, แล้วเลื่อมใสในอิริยาบถของพระนาคเสน แล้วอังคาสท่านด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนจนอิ่มเสร็จแล้ว นั่ง ณ ที่อาสนะตำแหน่งหนึ่งแล้วถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าชื่อไร?"

น. "เราชื่อ นาคเสน."

ศ. "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทราบพระพุทธรูปจะบ้างหรือ?"

น. "เราทราบพระอภิรธรรมอยู่บ้าง."

ศ. "เป็นลาภของข้าพเจ้าที่ได้พบกับพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า, เพราะข้าพเจ้าก็เป็นผู้ศึกษาพระอภิรธรรม พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็เป็นผู้ศึกษาพระอภิรธรรม, ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงแสดงพระอภิรธรรมแก่ข้าพเจ้า." พระนาคเสนก็แสดงพระอภิรธรรมให้เศรษฐีฟัง, เมื่อกำลังแสดงอยู่นั้น เศรษฐีได้ธรรมจักขุบรรลุนิเสดาปัตติผล, แล้วจึงสั่งให้เกวียนห้าร้อยนั้นล่วงหน้าไปก่อนแล้ว ส่วนตัวเองมากับพระนาคเสนข้างหลัง ถึงทางสองแยกใกล้เมืองปาวกฏลินบุตร ก็หยุดยืนชี้บอกหนทางที่จะไป อโศการาม แล้วถวายผ้ารัตติกัมพลของตน ยาวลิบหกศอกกว้างแปดศอกแก่พระนาคเสน แล้วเดินแยกทางไป.

ส่วนพระนาคเสนไปถึงอโศการามแล้ว เข้าไปหาพระธรรมรักขิตเถรเจ้าแล้ว กราบเรียนเหตุที่ตนมาแล้ว ขอเรียนพระพุทธรูปจะไตรปิฎกธรรมใน

สำนักแห่งพระเจ้า เป็นแต่เพียงสาธยายพยัญชนะคราวละหนเท่านั้นถึง สามเดือนจึงจบ ยังซ้ำพิจารณาอรรถแห่งพระพุทธวจนะที่ได้เรียนแล้วอีกสาม เดือนจึงตลอด. พระธรรมรักชิตเถรเจ้าเห็นพระนาคเสนแม่นยำชำนาญในพระพุทธวจนะไตรปิฎกธรรมแล้ว จึงกล่าวเตือนให้สติว่า "ดูก่อนนาคเสน ถึงว่า ท่านทรงพระพุทธวจนะไตรปิฎกได้แล้ว ก็ยังไม่ได้ผลแห่งสมณปฏิบัติ, เหมือน นายโคบาลถึงเลี้ยงโคก็มีได้บริโภคโครสเหมือนคนอื่นฉะนั้น"

พระนาคเสนเรียนตอบพระเจ้าว่า "กล่าวเตือนด้วยวาจาเพียงเท่านี้ พอแล้ว" ในวันนั้น บำเพ็ญเพียรก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมด้วยพระจุปฏิสัมภิทาญาณ. ขณะนั้น เทวดาได้ถวายสาธุการ, มหาปฐมพิณลือเสียงลั่น, มหาพรหมตบพระหัตถ์, เทพเจ้าทั้งหลายบันดาลจรัลจันท์และดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ให้ตกลง ดุลห่าฝน เป็นมหัศจรรย์.

ครั้นพระนาคเสนได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ ก็ประชุมกันที่พื้นถ้ำรักชิตคูหา ณ เขามิมพานต์ ส่งทูตให้นำสาสน์ไปยังสำนักพระนาคเสนว่า "ขอพระนาคเสนจงมาหา เราทั้งหลายปรารภนาจะพบ" ดังนี้. พระนาคเสนได้ฟังทูตบอกดังนั้นแล้วจึงอันตรธานจากอโศการาม มาปรากฏที่เฉพาะหน้าแห่งพระอรหันต์เจ้าทั้งหลายนั้น. พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย จึงมีคำสั่งว่า "นั่นแน่ะ นาคเสน พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามปัญหาได้ตอบถ้อยคำทำภิกษุสงฆ์ให้ได้รับความลำบากยิ่งนัก, ขอท่านไปทรมานพระเจ้ามิลินท์เถิด."

พระนาคเสน ตอบว่า "ข้าแต่พระเจ้าทั้งหลาย อย่าว่าแต่เจ้ามิลินท์พระองค์เดียวเลย, ให้พระเจ้าแผ่นดินในชมพูทวีปทั้งหมดมาถามปัญหา ข้าพเจ้า ๆ จะวิชันนาแก้ทำลายล้างเสียให้หมด, ขอท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวเลย จงไปสู่ศาลครหาธานีเถิด." พระเถรเจ้าทั้งหลายก็พากันไปสู่ศาลครหาธานี ทำพระนครนั้นให้เหลืออร่ามด้วยผ้ากาสาหวัด มีสมณบริษัทเดินไปมาไม่ขาด.

ในสมัยนั้น พระอายุपालเถรเจ้าผู้มีอายุ อาศัยอยู่ที่สังเขยยบริเวณครั้ง

นั่น พระเจ้ามีลินท์ตรัสปรึกษาราชอาณาจักรทั้งหลายว่า "คืนวันนี้เดือนหงายนำ
สไบย่นัก, เราจะไปสักการะถามปัญหาแก่สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไหนดีหนอ,
ใครจะสามารถเจรจากับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้ ?"

ราชอาณาจักรเหล่านั้นกราบทูลว่า "มีพระเถระรูปหนึ่งชื่ออายุपालะได้
เล่าเรียนพระคัมภีร์แตกฉาน เป็นพหูสูตรทรงพระไตรปิฎก, ในเวลานี้ท่านอยู่ที่
สังเขยยบริเวณ, ขอพระองค์เสด็จไปถามปัญหาแก่พระอายุपालเถระนั้นเถิด"

พระเจ้ามีลินท์รับสั่งว่า "ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงไปแจ้งความแก่
ท่านให้ทราบก่อน"

เนมิติดิโกมาตย์รับสั่งแล้วจึงใช้ทูตไปแจ้งแก่พระ อายุपालเถระเจ้าว่า "
พระราชามีพระประสงค์จะใคร่เสด็จพระราชดำเนินมาพบพระเถระเจ้า." พระ
เถระเจ้าก็ถวายโอกาสว่า "เชิญเสด็จมาเถิด."

จึงพระเจ้ามีลินท์เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยอมาตย์ชาติโยนก
ห้าร้อยห้อมล้อมเป็นราชบริวาร เสด็จพระราชดำเนินมาถึงสังเขยยบริเวณ
วิหารแล้ว เสด็จไปยังสำนักพระอายุपालเถระเจ้า ทรงพระราชปฏิสันถาร
ปราศรัยกับพระเถระเจ้าพอสมควรแล้ว เสด็จประทับ ณ ส่วนข้างหนึ่ง จึง
ตรัสถามปัญหาแก่พระเถระเจ้า ดังนี้:

มิ. "บรรพชาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า มีประโยชน์อย่างไร, และอะไรเป็น
ประโยชน์ที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าประสงค์เป็นอย่างยิ่ง ?"

อา. "บรรพชามีประโยชน์ที่จะได้ประพฤติกให้เป็นธรรม ประพฤติให้
เสมอ."

มิ. "ใคร ๆ แม้เป็นคนหัดที่ประพฤติกเป็นธรรม ประพฤติเสมอได้ มีอยู่
บ้างหรือไม่ ?"

อา. "ขอถวายพระพร มีอยู่, คือเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระ
ธรรมจักร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี, ครั้งนั้น พรหมได้บรรลุ

ธรรมาภิสมายถึงสิบแปดโกฏิ, ส่วนเทวดาซึ่งได้บรรลุธรรมาภิสมายเป็นอันมาก
พื้นที่จะนับได้; พรหมและเทวดาเหล่านั้นล้วนเป็นคฤหัสถ์ มิใช่บรรพชิต อนึ่ง
เมื่อทรงแสดงมหาสมยสูตร มงคลสูตร สมจิตตปริยายสูตร ราวุโลวาทสูตร
และปรภาวสูตรเทวดาได้บรรลุธรรมาภิสมายเป็นอันมากเหลือที่จะนับได้;
เทวดาเหล่านั้นล้วนเป็นคฤหัสถ์ มิใช่บรรพชิต."

มิ. "ถ้าอย่างนั้น บรรพชาของพระผู้เป็นเจ้าก็ไม่มีประโยชน์อะไร, ตกลง
เป็นพระสมณะเหล่าศากยบุตร บวชและสมาทานอุตุงค์ เพราะผลวิบากแห่ง
บาปกรรมที่ตนทำไว้แต่ปางก่อน คือ ภิกษุใด ถือเอกาสนิกอุตุงค์, ชะรอยใน
ปางก่อนภิกษุนั้น จะเป็นโจรลักโภคสมบัติของคนอื่นเป็นแน่; เพราะโทษที่แย่ง
ชิงโภคสมบัติของเขา เดียวนี้จึงต้องนั่งฉันอาหารในที่อันเดียว ไม่ได้ฉันตาม
สบาย ด้วยผลวิบากแห่งกรรมอันนั้น."

อนึ่ง ภิกษุใด ถืออัปภิกาสนิกอุตุงค์, ชะรอยในปางก่อนภิกษุนั้นจะ
เป็นโจรปล้นบ้านเขาเป็นแน่; เพราะโทษที่ทำให้เรือนเขาให้ฉิบหาย เดียวนี้จึง
ต้องอยู่แต่ในที่แจ้ง ไม่ได้อาศัยในเสนาสนะ ด้วยผลวิบากแห่งกรรมอันนั้น."

อนึ่ง ภิกษุใด ถือเนสัชชิกอุตุงค์, ชะรอยในปางก่อนภิกษุนั้น จะเป็นโจร
ปล้นในหนทางเปลี่ยวเป็นแน่; เพราะโทษที่จับคนเดินทางมาผูกมัดให้นั่งแกร่ง
อยู่ เดียวนี้จึงต้องนั่งแกร่งไม่ได้นอน ด้วยผลวิบากแห่งกรรมอันนั้น; ศีลของ
เธอไม่มี ความเพียร (ทรมานกิเลส) ของเธอไม่มี พรหมจรรย์ของเธอไม่มี."

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสเช่นนี้ พระเถรเจ้าก็นิ่งอึ้ง ไม่ทูลถวยาวิชันนา
อย่างไรอีกได้. ราชอมาตย์ทั้งหลายนั้นจึงกราบทูลว่า "พระเถรเจ้าเป็นคนมี
ปัญญา, แต่ไม่กล้า จึงมิได้ทูลถวยาวิชันนาอย่างไรอีกได้." ครั้นพระเจ้ามิลินท์
ทอดพระเนตรเห็นพระเถรเจ้านิ่งอึ้ง ก็ตบพระหัตถ์ ทรงพระสรวลแล้ว ตรัสกะ
อมาตย์ทั้งหลายว่า "ขมพุกวิปนีว่างเปล่าที่เดียวหนอ, ไม่มีสมณะพราหมณ์ผู้
ไหน สามารถจะเจรจากับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้" ดังนี้แล้ว, เหลียว
ทอดพระเนตรเห็นหมู่อมาตย์มิได้หวาดหวั่นครั่นคร้าม มิได้ก่อกเฮิน จึงทรง

พระราชดำริว่า "ชะรอยจะมีภิกษุอะไรอื่น ๆ ที่ฉลาดสามารถจะเจรจากับเรา อีกเป็นแน่มัน, ชาวโยนกเหล่านี้จึงไม่เก้อเขิน" ดังนี้แล้ว, ตรัสถามอมาตย์ทั้งหลายนั้นว่า "ยังมีภิกษุอะไรอื่น ที่ฉลาดสามารถจะเจรจากับเรา บรรเทา ความสงสัยเสียได้ อีกบ้างหรือ ?"

ในกาลนั้น พระนาคเสนเถระเจ้าอยู่ที่สังเขยยบริเวณนั้น กับภิกษุสงฆ์แปดหมื่นรูป, เหวมนันตียอมาตย์จึงกราบทูลว่า "ขอพระองค์ทรงรอก่อน ยังมีพระเถระอีกรูปหนึ่งชื่อว่านาคเสน เป็นบัณฑิต มีปัญญาเฉียบแหลมว่องไว กล้าหาญ เป็นพหูสูต พุดไพเราะ มีความคิดดี บรรลุบารมีธรรม แดกฉานในพระจตุปฏิสัมภิทา สามารถทราบเหตุผล ฉลาดในโวหาร มีปฏิภาณคล่องแคล่ว, บัดนี้ท่านอยู่สังเขยยบริเวณ, พระองค์เสด็จไปถามปัญหาที่ท่านเกิด, ท่านสามารถจะเจรจากับพระองค์บรรเทาความสงสัยเสียได้."

พอพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงสดับเสียงออกชื่อว่า นาคเสน ดังนั้น ให้ทรงกล่าวครั้นคร้ามสยดสยอง (แข็งพระหฤทัย) ตรัสถามเหวมนันตียอมาตย์ว่า "ท่านสามารถจะเจรจากับเราได้หรือไม่ ?"

เหวมนันตียอมาตย์กราบทูลว่า "หากว่าจะเจรจากับเทพเจ้าซึ่งมีฤทธิอำนาจ มีท้าวโกสีย์เป็นต้นหรือกับท้าวมหาพรหม ท่านยังสามารถ, เหตุใดจนจักไม่อาจเจรจากับมนุษย์ได้แล้ว."

พระเจ้ามิลินท์จึงรับสั่งให้เหวมนันตียอมาตย์ใช้ทูตไปแจ้งแก่ท่าน, ครั้นท่านถวายโอกาสแล้ว, ก็เสด็จไปสู่สังเขยยบริเวณ.

เวลานั้น พระนาคเสนเถระเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แปดหมื่นรูปนั่งอยู่ที่มณฑลมาลก (วิหารกลม) พระเจ้ามิลินท์ได้ทอดพระเนตรเห็นบริษัทของพระเถระเจ้าแต่ไกลแล้ว, ตรัสถามเหวมนันตียอมาตย์ว่า "นั่นบริษัทของใคร จึงใหญ่ถึงเพียงนี้."

เทวมันติยอมมาตย์กราบทูลว่า "บริษัทของพระนาคเสนเถรเจ้า" ทำว
เธอก็ยิ่งทรงครั่นคร้ามขามขยาด แต่เกรงราชบริพารจะดูหมิ่นได้ จึงสะกดพระ
ทัยไว้มั่น ตรัสแก่เทวมันติยอมมาตย์ว่า "ท่านอย่าเพื่อบอกตัวพระนาคเสนแก่
เราเลย, เราจะหาพระนาคเสนให้รู้จักเอง, ไม่ต้องบอก."

เทวมันติยอมมาตย์กราบทูลว่า "จะทรงทอดพระเนตรหาพระนาคเสนให้
รู้จักเองนั้นชอบแล้ว."

ในพระภิกษุสงฆ์นั้น พระนาคเสนเถรเจ้า อ่อนกว่าภิกษุสี่หมื่นรูป ซึ่ง
นั่งอยู่หน้า, แก่กว่าภิกษุสี่หมื่นรูป ซึ่งนั่งอยู่หลัง. พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตร
ภิกษุสงฆ์ทั้งข้างหน้าข้างหลังและท่ามกลาง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระนาค
เสนเถรเจ้านั่งอยู่ในท่ามกลางแห่งภิกษุสงฆ์ (มีท่าทางองอาจ) ปราศจาก
ความกลัวและครั่นคร้าม, ก็ทรงทราบโดยคาดอาการว่า "องค์นั้นแหละพระ
นาคเสน" ดังนี้แล้ว ตรัสถามเทวมันติยอมมาตย์ว่า "องค์นั้นหรือพระนาคเสน."

เทวมันติยอมมาตย์กราบทูลรับว่า "พระพุทธเจ้าข้า องค์นั้นแหละ พระ
นาคเสน, พระองค์ทรงรู้จักท่านถูกแล้ว." พระเจ้ามิลินท์ทรงยินดีว่า "พระองค์
ทรงรู้จักท่านถูกแล้ว." พระเจ้ามิลินท์ทรงยินดีว่า "พระองค์ทรงรู้จักพระนาค
เสนเอง ไม่ต้องทูล." พอทรงรู้จักพระนาคเสนแล้ว ก็ทรงกลัวครั่นคร้ามสยด
สยองยิ่งขึ้นกว่าเก่าเป็นอันมาก.

พาหิรกาถาเรื่องนอกปัญหา จบ